

ITAQUE
EN LLOC DE
ITA
EN LLATÍ TARDÀ

Lambert Ferreres

Al seu comentari sobre la *Didascalia apostolorum* 2,11 Tidner¹ planteja una discussió que aparentment no sembla excedir de l'àmbit de la puntuació del text. El passatge segons l'edició de Connolly² es llegeix així: *una lex est simplex, uera, sine quaestione Christianis constituta, ita: 'Quod tibi fieri ab alio non uis, tu alio ne feceris'*. Ja abans, aquest passatge havia estat comentat per Corssen³ que, tot seguint una observació de Wendland, proposà de llegir: *...sine quaestione Christianis constituta ita: 'Quod...'*; disposició que a Funk⁴ li semblà encertada i així ho

* In his commentary to *Didascalia apostolorum* 2,11, Tidner rejects the manuscript's reading *itaque* because the illative value of this particule had no meaning in the text; he doesn't accept either the possible analogy between *itaque* and *ita*, since such analogy cannot be found in neither of the studies accomplished, among others, specially by Löfstedt about the fossilized *—que*. But there are two quotations that prove such analogy as possible. Thus, we can write without objection the *Didascalia apostolorum* passage taking the reading *itaque*.

1. *Sprachlicher Kommentar zur lateinischen Didascalia apostolorum*, Stockholm 1938, p. 24.

2. *Didascalia apostolorum, the Syriac Version translated and accompanied by the Verona Latin fragments*, Oxford 1929.

3. Recensió al text crític de Hauler (cf. n. 5), *Berliner philologische Wochenschrift* (1900), p. 1225.

4. *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, Paderbonae 1905. El text que dóna Funk no és una edició crítica sinó un intent de reconstrucció de l'originari contingut llatí, basat en les *Constitutiones apostolorum* i en les traduccions llatina i siríaca (cf. TIDNER, *op. cit.*, p. VII n. 1).

va recollir al seu text. Fins aquí el problema no tindria més importància si no fos perquè al manuscrit en lloc de *ita* es llegeix *itaq*. Hauler⁵ va creure que aquest *itaq* del manuscrit calia llegir-lo *itaque*, possibilitat rebutjada pels altres editors, donant, però, al passatge una disposició concorde amb l'ús illatiu de l'esmentada partícula: ...*sine quaestione Christianis constituta. Itaque, quod*... No obstant, aquesta estructura del text perd consistència, com ho insinua Tidner, si hom la compara amb el corresponent passatge de la versió grega, C.A.1,1,7: εἰς νόμος θεοῦ ἀπλοῦς, ἀληθής, ζῶν οὗτος ἐνοπάρχει . Ὁ σὺ μισεῖς... *Itaque*, doncs, no es pot entendre en sentit illatiu com vol Hauler, puix aquesta interpretació no troba suport en el text grec⁶. Tampoc no sembla lògic, per a la comprensió del passatge, considerar el *-que* amb valor copulatiu, unint *ita* amb *constituta*, si a més considerem que aquest ús, llevat d'un *quique* en 56,20, no apareix en cap altre punt del text⁷. Així, si s'accepta *itaque*, aquest estaria en lloc de *ita* i amb el seu valor modal. L'equivalència, però, no sembla probable a Tidner que prefereix pensar que la lliçó *itaq* s'hauria originat per ditografia davant de *quod*.

La Sintaxi de Hofmann-Szantyr⁸, en tractar el problema del *-que* enclític, especialment darrera d'adverbis, pronoms que introdueixen frase i conjuncions, observa com paral·lelament a la progressiva desaparició de l'esmentada partícula es produí un enfosquiment de la seva significació, i hom troba sovint *-que* al començament de l'apòdisi. Tot seguit es pregunta si hi ha possibilitat de veure en els casos assenyalats una unió ja fossilitzada, sense cap valor copulatiu, o si cal explicar la presència del *-que* mitjançant la parataxi, cosa generalment no possible. El fet que la partícula es trobi també al començament de frases subordinades va contribuir al procés de fossilització i conseqüent pèrdua de sentit.

Löfstedt tractà la problemàtica del *-que* fossilitzat a diversos estudis, on queda palès l'ús sense cap valor copulatiu d'aquest element unit a pronoms, adverbis i conjuncions, en escriptors de

5. *Didascalia apostolorum Fragmenta Veronensia Latina, accedunt Canonum, qui dicuntur apostolorum et Aegyptorum reliquiae*, Lipsiae 1900.

6. Ni tampoc en la versió siríaca, com ho sembla reflectir la traducció anglesa de Connolly: one law, simple and true and mild —without question for Christians— this, that...

7. TIDNER, *op. cit.*, p. 24.

8. *Lateinische Syntax und Stilistik*, München 1965, p. 475.

la tardana llatinitat, i, per tant, s'estableixen les analogies entre les formes simples i les acompanyades pel *-que*, amb utilització indiferent. Especialment documentat és el capítol que a la qüestió dedica en els seus *Vermischte Studien*⁹. Allí s'analitzen nombrosos testimonis que permeten d'establir sense cap dubte l'equivalència, e. g., entre *ideoque-ideo*, *idemque-idem*, *utinamque-utinam*, *iamque-iam*, problemes alguns tractats ja pel mateix Löfstedt¹⁰ o bé per altres estudiosos¹¹. A cap treball, però, sobre aquesta qüestió no hem pogut trobar documentació tocant la possible analogia entre *itaque-ita*. Quant a això, a Hofmann-Szantyr¹² només es dona com a dubtosa l'analogia, tot remetent al comentari de Tidner sobre el passatge de la *Didascalía apostolorum* abans esmentat.

Aquesta aparent falta de testimonis pot explicar la recelosa postura de Tidner que només planteja el problema sense concedir massa probabilitat a la llició *itaque*.

Tanmateix, la falta de documentació sobre l'analogia no és pas absoluta: nosaltres podem adduir-ne dos testimonis interessants. L'un correspon al cap. I del tractat de Lucifer de Calaris *Moriundum esse pro dei filio* (p. 285, 17 Hartel): *ut enim uos*

9. *Vermischte Studien zur lateinischen Sprachkunde und Syntax*, Lund 1936, pp. 36-46.

10. L'analogia *iamque-iam* és tractada a propòsit d'un passatge de Dictys Cretensis (35,7) a «Die neue Dictyshandschrift», *Eranos* 7 (1907), p. 57. De *idemque-idem* en parla al seu *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*, Uppsala 1911 (reimp. 1970), p. 87. Altres analogies apareixen a *Zur Sprache Tertullians*, Lund 1920, pp. 96 s. i a *Syntactica. Studien und Beiträge zur historischen Syntax des Lateins*, Lund 1933, II p. 342.

11. Citem, e. g., sobre *idemque-idem*, BONNET, *La latin de Grégoire de Tours*, Paris 1890 (reimp. 1968), p. 385; *quique-qui*, BAEHRENS, «Beitrag zur lateinischen Syntax», *Philologus*, Suppl. 12,2 1912, p. 402 i també, SALONIUS, *Vitae Patrum, Kristische Untersuchung über Text, Syntax und Wortschatz der spätlät. Vitae Patrum*, Lund 1920, p. 20. TIDNER, *De particulis copulatiuis apud Scrip. Hist. Aug. quaestiones selectae*, Diss., Uppsala 1922, pp. 123 ss., del mateix Tidner l'esmentat comentari a la *Didascalía*, pp. 74-77 i NORBERG, *In Registrum Gregorii Magni Studia Critica*, Uppsala-Leipzig 1939, II pp. 182-183; quant a *ideoque-ideo*, Junel, *In Casium Felicem Studia*, Uppsala 1939, pp. 123-124, Erikson, *Sprachlicher Bemerkungen zu Epiphanius' Interpretatio Euangeliorum*, Lund 1939, pp. 77-78 i NORBERG, *op. cit.*, II p. 203; de *cumque-cum* en parlen CAVALLIN, *Literarhistorische und textkritische Studien zur Vita S. Caesarii Arelatensis*, Lund 1934, p. 80 n. 1 i NORBERG, *op. cit.*, II pp. 202-203; per *iamque-iam* i *itemque-item*, NORBERG, *Beiträge zur spätlateinischen Syntax*, Uppsala 1944, pp. 94-96. Afegim, per últim, les observacions de Ahlberg sobre el *-que* utilitzat per raó d'exigències mètriques: «Naagra anmaerkingar till 'Carmina Epigraphica'», *Eranos* 8 (1908), pp. 41-43.

12. *Op. cit.*, p. 476.

negando filium dei domos esse inmundi spiritus uocibus prophetarum apostolorum atque sacrorum euangeliorum designamini, itaque filium dei confitemur, templa dei esse ostendimus, on l'evident correlació *ut... itaque* requereix que aquesta última s'entengui no en sentit illatiu sinó modal, com a equivalent d'*ita*¹³. L'altre passatge pertany a la *Vita sancti Germani* 44,123 (p. 21,2 Krusch), atribuïda per sant Gregori de Tours¹⁴ al prevere Venanci Fortunat: *eadem quoque die tacta uestis nobilis quasi impetus fluminis, itaque quartanae febris ignis omnis extinctus est*. La identificació *itaque-ita* esdevé necessària per la presència del *quasi* correlatiu¹⁵. Això de banda, ni en aquest passatge ni en l'anterior, la comprensió del text no permet prendre *itaque* amb el seu habitual sentit illatiu.

Creiem, doncs, que els dos testimonis esmentats donen força per a llegir el passatge de la *Didascalia apostolorum* així: *una lex est simplex, uera, sine quaestione Christianis constituta, itaque: 'Quod tibi fieri ab alio non uis, tu alio ne feceris'*, i es pot donar com a vàlida i documentada l'analogia *itaque-ita*, almenys en llatí tardà.

13. *Itaque* és la lectura de tots dos manuscrits i així ho recollim al text de la nostra edició d'aquest tractat (en premsa), altrament, els Coletti (Venècia 1778) i Hartel (*CSEL XIV*, Viena 1886) esmenaren la lliçó *itaque* en *ita qui* davant del problema que planteja la insòlita correlació *ut...itaque*.

14. *Historia Francorum* 5,8, ed. Arndt.

15. La lliçó *itaque* cal acceptar-la com a bona, puix dels vuit manuscrits utilitzats per Krusch tots donen *itaque* menys un, on el *-que* es veu esborrat.